

En amerikansk president och en svensk statsminister: Harry S. Truman och Tage Erlander

Olof Ruin

Det är vanligt i statsvetenskapliga skrifter och samtal att göra jämförelser mellan USA:s president och Storbritanniens premiärminister. Dessa ämbeten är de politiskt mest centrala i två länder som kulturellt är nära besläktade samtidigt som dessa länders politiska system är artskilda: ett presidentiellt system gentemot ett parlamentariskt. Det är däremot mindre vanligt att jämföra en amerikansk president med en statsminister i andra parlamentariskt styrda länder än just i Storbritannien. Det lockar mig att göra en sådan jämförelse. Jag väljer som land Sverige och som statsminister den som hitintills längst innehaft denna befattning hos oss, alltså Tage Erlander. Han hann under sina 23 år som statsminister vara samtida med inte mindre än fem amerikanska presidenter: Harry Truman, Dwight Eisenhower, John Kennedy, Lyndon Johnson och Richard Nixon. Dessa fem var som personer i en mängd avseenden olika Tage Erlander, alldeles som det statskick inom vilket de verkade i en mängd avseenden var olikt det svenska. En av dessa fem framstår dock i både karriär och ämbetsutövning mer lik Sveriges statsminister än de övriga. Det är Harry S. Truman. Min amerikansk-svenska jämförelse låter jag därför inskränka sig till en jämförelse just mellan denne och Tage Erlander. I drygt sex år – 1946-53 – hann de vara regeringschefskolleger.

1. Systemsläktskap

Tage Erlander hade som student i slutet av 1920-talet publicerat en sedermera ofta citerad artikel i tidskriften *Clarté* där han framställde USA:s författning som ett ideal att sträva mot. Som studerande i statskunskap hade han lärt sig att Sveriges regeringsform i dess ursprungliga dualism – uppdelningen i kung och riksdag balanserade varandra – historiskt sett stått USA:s presidentiella system närmare än Englands parlamentariska. Den statsvetare som framförallt drivit denna tes var Pontus Fahlbeck, ämnets förste företrädare i Lund. Själv hade Fahlbeck visserligen redan lämnat Lund när Tage Erlander skrevs in vid universitetet men förmodligen hade Erlander läst någonting av honom eller åtminstone hört talas om hans konstitutionella resonemang.

Statsvetenskaplig Tidskrift 1995, årg 98 nr 1, s 1-20

Fahlbeck hade alltså i flera skrifter räknat upp drag i Sveriges författningsliv som enligt honom var beslätade med amerikansk tradition (Vallinder 1987 och 1992). Han hade därvid inte bara uppehållit sig vid själva maktindelningen mellan två av varandra oberoende statsorgan utan han hade också påpekat sådant som att legislaturen i USA, liksom i Sverige, var uppdelad i två i princip likaberättigade kamrar och att ministrarna på ömse håll för sin ställning var beroende, inte av parlamentets förtroende, utan av statschefens. Samtidigt som Fahlbeck brukade räkna upp principiella likheter av detta slag brukade han också uttrycka oro för att Sverige höll på att fjärma sig från sin historiskt givna författning, påminnande om USA:s, och i stället närma sig den för den egna traditionen väsensfrämmande engelska parlamentarismen. Denna utveckling framstod för honom, liksom för många andra konservativa tänkare och politiker, som olycklig. Förutsättningar för import av klassisk engelsk parlamentarism ansågs inte existera i Sverige. Dels saknade den svenska riksdagen, i motsats till det engelska underhuset, väl sammanhållna majoritetsgrupperingar som kunde erbjuda underlag för stabila regeringar; dels förblev den svenska riksdagen, vid sidan just om Förenta Staternas kongress, den bäst organiserade i världen för självständigt handlande. En utveckling i Sverige mot engelsk parlamentarism skulle utsätta landet för risk – det var slutsatsen – för både svag regeringsmakt och riksdagsstyrelse.

Den stora skillnad som samtidigt fanns mellan Sveriges och USA:s författning – den att statschefen i Sverige ärvde sin befattning mot att han valdes i USA – berördes i regel inte av Pontus Fahlbeck. Frågan var känslig. Skillnaden mellan arv och val tonades ned. Att överhuvud uppehålla sig vid frågan var Fahlbeck t.o.m. beredd att uppfatta som "fåkunnigt" i en 1916 utgiven bok (Fahlbeck 1916:59). I den ett drygt decennium tidigare utgivna boken *Sveriges författning och parlamentarism* – den utkom medan Oscar II ännu levde – hade han dock ganska oinlindat uttryckt oro för att en författning, präglad av dualism, inte skulle kunna fungera tillfredsställande om statschefens krafter var reducerade. Och han hade tillagt: "Uti republikerna med dualistisk författning kan denna fordran att statschefen skall vara fullt handlingskraftig utan svårighet uppfyllas. Uti en monarki är sådant enligt naturens ordning icke alltid möjligt. Ur denna synpunkt förlikar sig ifrågavarande statsform bättre med republik än med monarki" (Fahlbeck 1904:208).

En möjlig utväg för en kung, som inte till fullo orkade med sitt statschefskap, var enligt Fahlbeck att låta utse en ställföreträdare åt sig. En viktig förutsättning måste dock vara att en sådan ställföreträdare kom att uppträda som kungens förtroendeman och inte som riksdagens och att vederbörande därmed också var inriktad på att fortsättningsvis upprätthålla författningens dualistiska karaktär. Det 1876 inrättade statsministerämbetet, som av många av dess förespråkare en gång presenterats som stöd för kungamakten, uppfyllde dock enligt Fahlbeck inte alls detta krav på ett ställföreträdarskap. Tvärtom betecknade han en gång i ett polemiskt sammanhang just detta ämbete som uttryckligen stridande mot den dualistiska anda som historiskt sett präglat Sveriges författning (Fahlbeck 1916:73).

Den unge och radikale Tage Erlander befann sig i en lättare situation än Pontus Fahlbeck när han i sin uppsats från slutet av 1920-talet, med utgångspunkt i en oro för den svenska regeringsmaktens förfall, påminde om principiella likheter mellan USA:s och Sveriges författning. I Sverige hade under det gångna decenniet kortvariga regeringar, baserade på tämligen smala minoriteter i den jämförelsevis starka riksdagen, följt på varandra. I ett statskick såsom det svenska, traditionellt präglad av maktindelning, måste regeringsmakten – det var studentens slutsats – organiseras på ett annat sätt:

Och håller vi fast vid, att det konstitutiva i det svenska statskicket är förekomsten av två maktfaktorer, regering och riksdag, och att vi saknar förutsättningar för det engelska statskicket med en maktfaktor i regeringen stödd på partimaskineriet, synes det som vår väg vore, att av våra två statsmakter göra två likvärda men icke likformiga uttryck för folkviljan. En ”styrande” makt skapad av folkviljan men icke på parlamentarisk väg, m.a.o. en folkvald president utrustad med verklig makt, och en nationalrepresentation av ungefärligen samma utseende som vår nuvarande. (Erlander 1928:14)

Tage Erlander avslutade sin ungdomsartikel om en svensk republik i amerikansk tappning med att säga att det kändes tryggt att stå på svensk historisk mark när man kräver ”detaljen kungadömet avskaffande” och hävdar den starka regeringsmaktens återupprättande.

Perspektiven växlar snabbt. Knappt två decennier efter det att denne lundastudent klagat över regeringslöshet i Sverige och ställt fram USA som modell att efterlikna hade han, oväntat för de flesta liksom för honom själv, utsetts till statsminister i sitt eget land. Det formella budet överräcktes av en statschef som alltjämt var kung. Den regering som han blivit chef för var inte heller längre en minoritetsregering av 1920-talets typ utan baserad på en majoritet i riksdagen. I USA, det land han som student blickat mot, hade ett och ett halvt år tidigare en i sitt eget land tämligen okänd man, Harry S. Truman, lika plötsligt som Erlander i Sverige, kastats in i sitt lands främsta politiska ämbete.

2. Bakgrunden

Harry S. Truman och Tage Erlander, med en åldersskillnad på nästan tjugo år, hade en liknande bakgrund.² Bägge var söner av en provins: den ena hade växt upp i Missouri, en stat som i slutet av 1800-talet ännu tedde sig som en gränsmark ut mot den vilda västern, den andre i Värmland. Bägge kom från vad som kunde kallas lägre medelklass. Över Harry Trumans familj vilade dock en skugga av misslyckande. Fadern hade sysslat med affärsverksamhet, förlorat sina pengar och övergått till att sköta sin svärmors jordbruk. I Tage Erlanders familj fanns mer en anda av strävsamt småfolk. Farfar hade varit smed och far var folkskollärare som drygade ut sin låga lön med småarbeten av olika slag. Morfar hade varit bonde.

Det vilar vidare över både Harry Trumans och Tage Erlanders barndomshem ett mått av stränghet parad med nykterhet och religiositet. Man kan säga att dessa två miljöer, som alstrade var sin central politiker, svarar mot normer som

ofta förekommer i respektive lands mytologi: man skall arbeta hårt, vara redbar, ta ansvar och engagera sig. De två fäderna, John Anderson Truman och Erik Erlander, hann bägge dö långt innan sönerna nått nationell ryktbarhet. De förefaller också ha dött besvikna över sina söners utveckling. De två mödrarna, Martha Truman och Alma Erlander, som respektive son var mycket bunden vid, fick däremot var och en uppleva några år av sina söners regeringschefstid.

Utbildningsgången blev olika. Harry Truman och Tage Erlander startade visserligen bägge som glasögonprydda bokslukande skolelever, men den förre kom dock, i motsats till den senare, inte att skickas till något universitet. Familjen Truman hade inte råd till det. Sonens ungdom upp till trettioårsåldern - den tid som i Erlanders liv motsvarades av ett decennium av studier i Lund - delades mellan olika kontorsjobb och arbete tillsammans med fadern på farmoderns gård. Drygt trettioårig lät Truman sig rekryteras till de amerikanska stridskrafter som skeppades över till Europa i första världskrigets slutskede. Han avancerade till kapten i artilleriet innan kriget var slut.

Deras olika utbildningsgång svarade också mot en väsentlig olikhet i deras personlighet. Tage Erlander framstod tidigt som den intellektuelle, som gärna läste, diskuterade och såg problem från olika håll. Harry Truman, som i och för sig efter sin skoltid fortsatte att läsa böcker, särskilt gärna historia, kom däremot aldrig att karakteriseras på ett motsvarande sätt. Han framtonade tidigt som praktikern, handlingsmänniskan, den som i och för sig kunde lyssna men som ändå var benägen att tämligen snabbt slå till i stället för att länge diskutera och resonera och väga olika argument mot varandra.

De hade dock båda en utpräglad förmåga att umgås och att ingå vänskapsband, även om deras sällskaplighet fick olika inriktning. Harry Truman var vad man på engelska brukar säga "a great joiner". Han skaffade sig många kumpaner under sin tjänstgöring i krigsmakten. Han anslöt sig hemma i Missouri till mängder av föreningar som förenade glad samvaro med olika former av välgåenhet; han trivdes med tämligen enkla nöjen, drack gärna ett glas och spelade kort. Tage Erlander var likaledes en central gestalt under sina studentår i Lund. Han deltog i debatter med både patos och kvickhet; han organiserade fester och resor som ordförande i olika studentsammanslutningar; han ingick själv i olika koterier och höll fast vid sin ungdoms vänkrets långt efter det att han lämnat Lund.

Den extroverta läggning som Truman och Erlander hade gemensam innebar inte att de i sin ungdom och tidiga medelålder också skulle ha svärmat för många olika kvinnor och haft många olika förhållanden. Tvärtom förefaller de båda ha varit påfallande monogama. Harry Truman hade redan som sexårig i söndagsskolan träffat den jämnåriga Bess Wallace som kom från en familj som uppfattades tillhöra societeten i staden. Han fortsatte, enligt alla tillgängliga levnadsbeskrivningar, att genom åren beundra henne ända tills de gifte sig 1919 efter hans återkomst, redan trettiofemårig, från kriget. Harry och Bess Truman förblev till sin död förenade i ett nära äktenskap. Tage Erlander å sin sida träffade fabrikörsdottern Aina Andersson, som studerade naturvetenskapliga ämnen, en av sina första terminer i Lund. De gifte sig 1928 och förblev liksom Trumans, nära förenade. Bess Truman och Aina Erlander framstår som

de kloka, något kärva och tillbakadragna kvinnorna vid sina expansiva mäns sida.

Harry Truman och Tage Erlander förenas slutligen också i att ett drag av misslyckande präglar deras förpolitiska liv. Draget var dock mer påtagligt i den förres än i den senares fall. Harry Truman, som efter sin återkomst från krigets Europa öppnat en herrekipering i Kansas City tillsammans med en av sina krigsveteranvänner, fick sålunda två år senare se affären gå i konkurs. En stämpel av oduglig affärsman kom därefter länge att häfta vid honom. Tage Erlander hade visserligen inte upplevt ett lika påtagligt fallissemang men hans studier i Lund hade tagit oroväckande lång tid. De naturvetenskapliga studierna hade inte avslutats; en filosofie kandidatexamen i samhällsvetenskapliga ämnen hade i stället fått skrapas ihop. Erlander började få drag av överliggare över sig. Vad skulle det bli av denne, som det tycktes, evige student? Han fick sin första anställning vid Nordisk Familjeboks redaktion i Malmö vid trettio års ålder.

De politiska karriärer, som slutade med befattningen som president i Washington respektive statsminister i Stockholm, började bägge på lokal nivå. Harry Truman valdes 1922 till domare med politiskt exekutiva funktioner i Jackson County i Missouri och Tage Erlander invaldes i Lunds stadsfullmäktige 1930. I var sin mycket olika miljö hade bägge visat ledaregenskaper och väckt förtroende: Truman bland veteraner från kriget och Erlander bland radikala studenter. Det parti som Truman kom att verka i var detsamma som hans föräldrar tillhört medan den unge Erlander hade fjärrat sig från det liberala parti som hans far varit en entusiastisk anhängare av och i stället anslutit sig till socialdemokraterna. Fadern, som ogillade svängningen, skall ha sagt: "Att ge sig så i händerna på arbetarna kommer bara att leda till fattigdom".³

Den politiska klättringen på nationell nivå inleddes för bägge på 1930-talet. Truman invaldes 1934 i USA:s senat som en av de två senatorerna från delstaten Missouri. Ett omval ägde rum 1940. Under krigsåren väckte han uppmärksamhet som ordförande i en senatskommitté med uppgift att undersöka försvarsfrågor. Erlander invaldes 1932 som representant för fyrstadskretsen i riksdagen. Sex år senare utsågs han till statssekreterare i socialdepartementet och flyttade i samband därmed från Lund till Stockholm. I krigets slutskede utsågs han till konsultativt statsråd med ansvar för sociala frågor.

Det kom som en utomordentligt stor överraskning, nästintill chock, i respektive land att just Harry S. Truman och Tage Erlander kom att lyftas fram till landets högsta politiska post. De trädde bägge till efter att en ledare, som framstått som allt överskuggande och som hållit sitt land samman under krigsåren, plötsligt avlidit. Franklin D. Roosevelt dog i hjärnblödning i Warm Springs Georgia den 12 april 1945 och Per Albin Hansson i en hjärtattack kvällen mot den 6 oktober 1946.

Harry Truman svors in som president i Washington bara någon timme efter det att meddelandet kablat ut att Roosevelt dött. Överraskningen i hans fall låg i att han sommaren innan nominerats till det demokratiska partiets vice presidentkandidat. Själv hade han rest till konventet i avsikt att tala för en

annan senator, James Byrnes. Att just Truman, tämligen okänd trots sitt uppmärksammade arbete som ordförande i en senatskommitté, blev nominerad bottnade dels i att den tidigare vice presidenten under Roosevelt, Henry Wallace, gjort sig omöjlig, dels i att Truman framstod som acceptabel både för sydstaternas konservativa demokrater och de radikala kring Roosevelt. Men vare sig under sommaren 1944 eller under valrörelsen hösten 1944 tycktes man i USA:s politiska liv ha räknat med att presidenten, som i november omvaldes för tredje gången, så snart skulle försvinna från den scen han dominerat under lång tid.

Tage Erlander, som sommaren 1945 tillträtt posten som ecklesiastikminister i den efter världskrigets slut ombildade regeringen, hade överhuvud aldrig, innan Per Albin Hansson dog, offentligt nämnts som tänkbar efterträdare. Andra namn hade i stället kastats fram. Ändå blev det han, tämligen okänd i landet, som fem dagar efter Per Albins död valdes till partiledare och utsågs till statsminister. Han upplevdes som en energisk företrädare för en ny och ung generation av socialdemokrater samtidigt som han framstod som acceptabel också för de äldre och tongivande i regeringen. Hans främste konkurrent under de dramatiska dagarna, Gustav Möller, socialminister och generationskamrat till den avlidne, uppfattades som för gammal. Den bitterhet som valet av Erlander, tidigare ung och nära medarbetare just till Möller, lämnade hos den äldre och försmådde påminner i någon mån om den bitterhet som James Byrnes på andra sidan Atlanten känt när han i sin tur fått stå tillbaka för senatorskollegan Harry Truman.

Det var med bävan i hjärtat som både Harry Truman och Tage Erlander, med en tidsskillnad på halvtannat år, plötsligt befann sig i ämbetena som president respektive statsminister. Dagen efter att Truman svurits in skall han vid sitt första möte med pressen ha utbrustit: "Pojkar, om ni någonsin brukar be så bed för mig nu. Jag vet inte om ni någon gång upplevt att flera balar hö fallit ner på er, men när de berättade för mig igår vad som hänt kände jag som om både månen, stjärnorna och planeterna allihop fallit över mig" (McCullough 1992: 353). Och Erlander gjorde i sin tur följande anteckning i sin dagbok under sin första dag som statsminister: "En förfärlig natt. Ingen sömn och hela tiden Gustav Möllers trötta, bittra drag i blickfältet. Oerhört – hur detta skall gå vet jag inte. Jag är rädd, har alltid varit rädd och att jag nu accepteras beror sannernigen inte på framåtanda... utan på rädsla för gruppen och partiet. Lojaliteten mot omgivningen som huvuddygd blir en ledare för landet under dessa bekymmersamma år. Jag tvivlar och om jag misslyckas – vad händer sedan?" (Ruin 1986: 40).

Harry Truman och Tage Erlander trädde alltså inte bara till i skuggan av två stora dominerande politiker, utan kände också själva, var och en på sitt håll, bestörtning över det som hänt och osäkerhet över egen förmåga att klara det uppdrag som plötsligt lagts på dem.

3. Nedsablingen och revanschen

Hösten 1948 kom både Harry Truman och Tage Erlander att möta väljarna i allmänna val och be om mandat att få fortsätta i det ämbete som de så att säga bakvägen insatts i. De fick dessa mandat.

Den första tiden som president i USA respektive statsminister i Sverige hade varit svår. Bägge länder mötte en mängd nya problem och kriser när de skulle anpassas till en förändrad världssituation. Ett krigstillstånd hade ersatts av fred. Svårigheterna för en regeringschef i denna omställningsperiod blev självfallet betydligt större för Harry Truman än för Tage Erlander. Skillnaden mellan de två bottnade både i typ av ämbete som de innehade och i vikt hos det land de ledde.

Ett presidentämbete i amerikansk tappning innebär att dess innehavare i sista hand ensam är ansvarig för de beslut som fattas i regeringens namn. Harry S. Truman förefaller från första början ha varit intensivt medveten om detta individuella ansvar även om han kontinuerligt sökte och fick råd av många. Något kabinettsystem av engelsk typ fick det inte bli fråga om. På hans skrivbord stod, såsom brukar framhållas i alla böcker om Truman, devisen "The buck stops here". I förordet till sin andra memoarvolym, publicerad 1956, formulerade han sig så här: "Att vara president för Förenta Staterna är att bli ensam, mycket ensam vid tiden för fattande av stora beslut" (Truman 1956:IX).

Ett statsministerämbete i svensk utformning innebär däremot att dess innehavare delar ansvar med en grupp statsråd även om han framstår som gruppens främste. Tage Erlander upphöjdes sålunda till ledare för ett kollektiv som, även efter ledarskiftet, fortsättningsvis inrymde i stort sett samma män som utsetts av företrädaren. Med nödvändighet blir ensamhet i utövande av ledarskap mindre för en svensk statsminister än för en amerikansk president. Uppgiften är mer att arbeta fram lösningar som ett kollektiv kan samlas kring än att själv diktera beslut.

Det paradoxala var att samtidigt som Harry Truman som president hade ett mycket större individuellt ansvar vid fattande av beslut än Tage Erlander som statsminister kastades den förre ändå väsentligt mindre förberedd in i sin uppgift än den senare. Truman hade valts till vice president bara en kort tid innan han flyttade in i Vita Huset och som vice president hade han fått en mycket begränsad insyn i alla de frågor som en president har att syssla med. Tage Erlander däremot hade dock varit medlem av regeringen i två år innan han utsågs till chef för den och hade därmed också hunnit få en ansevärd erfarenhet av själva regeringsarbetet. Därtill hade han flera år dessförinnan, parallellt med sitt riksdagsledamotskap, arbetat i regeringskansliet medan däremot Trumans erfarenheter, innan han valdes till vice president, helt och hållet legat på den legislativa sidan.

Den konstitutionella likhet som en gång funnits mellan USA och Sverige hade vidare utvecklats till en olikhet med påtagliga konsekvenser för uppgiften som regeringschef. Dualismen mellan legislativ och exekutiv makt bestod alltså i Washington men inte i Stockholm. Den amerikanska kongressen hade därmed en mycket starkare ställning visavi Vita Huset än den svenska riksdagen.

gens visavi kanslihuset. Truman, själv en tidigare omtyckt medlem av kongressen, fick därigenom lägga ner mycket mer arbete – smacker och löften blandade med hot – för att uppnå stöd för regeringsförslag i sitt lands legislatur än Erlander behövde göra på sitt håll. Hans socialdemokratiska regering var väl förankrad i riksdagens socialdemokratiska grupp. Den i den amerikanska författningen inbyggda spänningen mellan legislativ och exekutiv makt förstärktes och blev ur Trumans synpunkt ännu besvärligare när republikanerna erhöll majoritet i bägge kamrarna efter valen 1946. Relationerna mellan kongressen och Vita Huset blev härefter direkt fientliga.

Olikheterna i politisk vikt hos de länder de ledde skapade naturligtvis en andra väsentlig skillnad i ämbetsutövningen mellan Harry Truman som president och Tage Erlander som statsminister. Truman hade placerats i spetsen för en stormakt med dominerande inverkan på utvecklingen i hela världen medan det Sverige som Erlander representerade var en småstat, om ock en viktig sådan. I tät följd tvangs sålunda Truman fatta beslut med avgörande konsekvenser för världssamfundet i dess helhet. Under sitt första halvår som president hade han t.ex. att motta Hitler-Tysklands kapitulation, att stötta upp bildandet av Förenta Nationerna, att förhandla med Churchill och Stalin om efterkrigstidens internationella förhållanden samt att besluta om ett fruktansvärt nytt vapen skulle utnyttjas mot Japan eller ej. En serie andra dramatiska utrikespolitiska avgöranden följde under åren därefter: ett amerikanskt säkerhetsparaply spändes över Grekland och Turkiet, ett ekonomiskt upprustningsprogram för Europa iscensattes, ett effektivt motstånd erbjöds de sovjetiska försöken att isolera Berlin.

De beslut som Tage Erlander var med om att utforma hade naturligtvis inte alls samma världsomspännande konsekvenser. I huvudsak berörde den typ av problem som han hade att syssla med endast Sverige. Inflationstrycket på den svenska ekonomin var starkt; olika impopulära åtgärder behövde vidtas; planer att omforma samhället, ofta hårt kritiserade av oppositionen, diskuterades. Också Erlander upplevde sin första tid som regeringschef som besvärlig.

Det som förenade Harry Truman och Tage Erlander – trots olikheter i ämbete och land – var att deras smekmånad vid makten blev kort. Ett ifrågasättande av dem som personer, en inkompetensförklaring av dem som ledare, uppstod tämligen snabbt. I USA blev det vanligt att påminna både om Trumans bakgrund som misslyckad affärsman, hans beroende i sitt tidigare politiska liv av en tveksam politisk maskin i hemstaden och hans benägenhet att i Washington omge sig med gamla kumpaner. Man framkallade på många håll bilden av en både inskränkt och smått korrumpierad bypolitiker. I Sverige blev det på motsvarande sätt vanligt att påminna om den nye statsministerns förflutna som debattglad student som tagit lång tid på sig för sina studier. Det sades vara svårt att få raka och rejäla besked från honom och han framställdes ofta som en både slingrande och svag person, knappast vuxen det uppdrag som anförtröts honom.

Denna nedvärdering av nykomlingarna parades gärna med nostalgiska omdömen om de män de efterträtt. Idealiseringen av Franklin D. Roosevelt omhändertogs dock inte av den republikanska oppositionen utan framförallt av

kretsar inom det demokratiska partiet som upplevde att den nye presidenten rört sig mot höger och övergivit sin företrädares program och principer. Ett stort antal personer utnämnda av Roosevelt kom också ganska snart att lämna sina uppdrag i Washington. Idealiseringen av Per Albin Hansson däremot företogs framförallt av den politiska oppositionen. Den tidigare statsministern åkallades som både landsfader och klok sammanjämkare av motsatta åsikter medan hans efterträdare presenterades som radikalen som gick i andra och starkare politikens ledband och själv var oförmögen att samarbeta med politiskt olika tänkande.

Harry S. Truman och Tage Erlander, som på detta sätt tämligen snart efter sin upphöjelse stämplats som obetydliga, lät sig emellertid inte nedslås. Tvärtom förstod de bägge att i någon mån utnyttja sin ställning som "under-dog". Ett ofta citerat replikskifte mellan Tage Erlander och en norsk journalist i början av hans statsministertid kunde i och för sig också ha ägt rum mellan en journalist och Truman. Erlander fick frågan hur han reagerade inför all kritik av honom som en nolla. Och han lär ha svarat "Det är ingen dålig utgångspunkt" och menade väl därmed att det är lättare att lyckas när förväntningarna är låga än när de är högt uppskrivade (Ruin 1986:47).

Det gällde för bägge de plötsligt utkorade att omgående nå ut till en större allmänhet och visa upp sig sådana som de själva uppfattade sig vara. Uppgiften var lättare för Erlander som statsminister i ett tämligen litet land än för Truman som president i en stormakt. Tämligen snart efter sin utnämning till statsminister kastade sig sålunda Erlander ut i intensiv talarverksamhet, framförallt inom det egna partiet. Han både åkte runt i landet och talade regelbundet på olika möten i och runt Stockholm. Truman försökte också få tid att uppträda på olika platser i USA och hålla presidentiella anföranden men det dröjde dock ända till försommaren 1948 innan han begav sig ut i en regelrätt talarverksamhet över hela landet. En resa i tåg från kust till kust försommaren 1948, som slutade i Kalifornien, gav Truman speciella möjligheter till kontakt med medborgare i gemen. I början på denna resa, i Crestline, Ohio, steg han ut på tågets bakre plattform och tackade dem som kommit ner till stationen för att möta honom: "Ni vet hur värdefullt och uppiggande det är för en president att få komma ut från Vita Huset och se folket som det är. Presidenten sitter egentligen i ett fängelse. Han går från sin studerkammare till sitt officiella ämbetsrum och från sitt officiella ämbetsrum till sin studerkammare och han måste hela tiden ha vakter runt sig" (Donovan 1977:395b). Truman kunde ha tillagt att det också var angeläget för en president, som vill bli omvald, att få visa upp sig själv och utbedja sig medborgarnas stöd.

De allmänna val som förestod i Sverige och USA hösten 1948 förväntades alltså skölja bort både Erlander och Truman från de positioner som de oväntat kommit att inta. Erlanders situation inför sitt höstval var lättare än Trumans. Den förre var ordförande för ett tämligen väl sammanhållet parti, medan den senare stod i spetsen för ett tvärtom mycket löst sammanhållet parti som därtill inrymde stora motsättningar. Den förre hade vidare av den partikongress, som sammanträtt några månader före valet, blivit vald till socialdemokraternas ord-

förande utan någon motkandidat, medan den senare vid sitt partis nomineringskonvent sommaren 1948 blivit vald till demokraternas presidentkandidat med både tvekan och uttryckligt motstånd på en del håll. Truman kom vid själva valen i november 1948 inte endast att möta det republikanska partiets presidentkandidat Thomas Dewey utan också två utbrytare från sitt eget parti: Strom Thurmond som ledare för sydstatskonservativa och Henry Wallace som ledare för grupper till vänster.

Förväntningarna både i USA och Sverige om regimskifte hösten 1948 förstärktes av en serie opinionsundersökningar. Gallup i Sverige förutspådde länge att socialdemokratin i valen i september skulle sjunka ner mot 40%; den sista opinionsundersökningen visade visserligen en svag uppgång för partiet, och därmed indirekt för Tage Erlander, men dock inte mer än till 42,5%. Utmanaren framom andra var Bertil Ohlin, den av framgång omsusade ledaren för det snabbt växande folkpartiet. Gallup i USA gav å sin sida länge och kontinuerligt dåliga opinionssiffror för den som satt i Vita Huset. I den sist publicerade undersökningen före valet i början av november förväntades Truman endast få 44,5% av rösterna mot 49,5% för Dewey. Siktet i Sverige respektive USA var alltså inriktat på maktskifte

Det skedde inte. Tage Erlander och Truman fick bägge sitta kvar. Det socialdemokratiska partiet erhöll 46,2% av rösterna och förlorade endast ett par mandat i Andra kammaren. Truman erhöll 49,5% av avgivna röster mot Deweys 45,1 %. Förvåningen över valresultatet var stor i respektive land. Några tidningsredaktioner visade sig också ha varit alltför snabba i att skapa rubriker som gick i den förväntade utgångens tecken. Dagens Nyheter i Stockholm hade i sin första upplaga som huvudrubrik "Den socialistiska majoriteten undandröjd". Rubriken ändrades i senare upplagor till "Valdeltagandet högre än någonsin: 80% ". Chicago Tribune i Chicago slog i sin första upplaga upp rubriken "Dewey beats Truman". Dessa två tidningars förhastade slutsatser, stort exponerade, gottade sig de två nederlagstippade sedermera gärna åt. En bild av respektive tidnings misslyckade första sida infördes också i de minnen som de två kom att publicera efter sin politiska sorti.

Många faktorer hade naturligtvis bestämt den oväntade valutgången. Det råder dock enighet om att de länge ifrågasatta ledarnas engagemang och tåga varit väsentlig för utgången. Det gällde framförallt situationen i USA. Harry Truman begav sig veckorna före valet iväg på ytterligare en "whistle-stop" i tåg över den amerikanska kontinenten av den typ som han haft under valårets försommar. Från sin tågplattform utropade han "Give them hell" och riktade sig därmed framförallt mot den av republikaner dominerade kongressen. Den anklagades för att ha motarbetat och hindrat många reformer. I Sverige – med annorlunda partisystem, annorlunda ställning för regeringschefen och mindre koncentration på enskilda politiker – spelade i och för sig regeringspartiet som sådant större roll för valutgången. Tage Erlanders eget engagemang i valrörelsen hade dock samtidigt varit mycket stort; resorna kors och tvärs över landet hade intensifierats.

Ej heller hade de tvås budskap varit så olikt. Bägge hade presenterat sig som försvarare och vidareutvecklare av ett samhällsbygge som pågått i respektive

land sedan tidigt 1930-tal. I USA gällde försvaret det reformarbete som påbörjats av Roosevelt och som Truman upplevde sig som fortsättare av mot olika välbeställda och hotfulla specialintressen. Han uppträdde i denna sin argumentation nästan som folktribun. Det demokratiska partiet sades värna om den lille mannen, vare sig denne sedan var jordbrukare, arbetare, småföretagare eller något annat. I Sverige återigen hade försvaret gällt det reformarbete som inletts av Per Albin Hansson och hans generation. Det socialdemokratiska partiet i Sverige porträtterades av Erlander som fortsatt försvarare av arbetarnas och de lågavlönades intressen. Harry Truman och Tage Erlander var i denna valrörelse, liksom överhuvud ofta i sin argumentation, benägna att sätta likhetstecken mellan partiintresse och samhällsintresse. Partier som deras, som omfattade de breda massorna i samhället och bekämpade starka minoritetsintressen, stod samtidigt med nödvändighet – det var deras tydliga slutsats – i det helas tjänst.

4. Ämbetssynen

Det fanns, trots olikheter i personlighet och typ av befattning, likheter i Harry Trumans och Tage Erlanders ämbetsutövning. De utvecklade sålunda, var och en på sitt håll, en ledarstil som var besläktad.

Ett grundläggande gemensamt drag var helt enkelt flit. Bägge steg upp tidigt – vid fem-halvsextiden – och läste tidningar och promemorior innan vardagen med alla möten, föredragningar och beslut tog vid. Truman hann också med sina två-tre kilometer snabba promenader varje morgon medan Erlander, när han sedermera flyttade in på Harpsund, fick sina långa promenader under veckohelger. De hade tydligen bägge en förmåga att läsa snabbt och tillgodogöra sig och minnas fakta. De förenades också i att vara goda lyssnare. Varje morgon träffade Truman ett tiotal av sina närmaste medarbetare, där han under både skämt och allvar erhöll upplysningar av olika slag, delade ut uppgifter, gick igenom tal han skulle hålla etc. Erlander saknade länge en stab. När han småningom fick en sådan kom det också att höra till hans morgonrutin att träffa sina medarbetare, att i seminarieliknande former, där seriösa inlägg ofta blandades med humor och lättsamhet, fördela uppgifter och förbereda tal. Skillnaden mellan dem i deras hårt inrutade dagar var beredvilligheten att fatta snabba beslut. Truman var påfallande beslutsglad; han fick också motta kritik för att alltför snabbt komma till avgöranden. Erlander å sin sida kan visserligen inte karakteriseras som beslutsskygg men han hade dock en benägenhet, som kunde upplevas som irriterande, att vända på saker och ting, att höra argument för och emot innan han var beredd att slå till.

Ett annat drag som Harry Truman och Tage Erlander hade gemensamt var lojalitet – mot medarbetare liksom mot det parti som de tillhörde.

Denna lojalitet mot medarbetare ledde hos båda två till stor beredvillighet att ställa upp och försvara personer som de utsett till olika befattningar. Många kom längre fram i sina liv, när de såg tillbaka på sin tid i Trumans respektive Erlanders närhet, att minnas sina arbetsgivare med värme. Det hade blåst kring många av de utnämningar som gjordes i Washington respektive Stockholm.

Anklagelserna mot Truman för olämpliga befordringar eller för olyckligt kvarhållande av en gång befordrade var ofta betydligt hårdare i tonen än motsvarande anklagelser mot Erlander. Bägge fick dock anledning att stötta upp personer som blivit hårt kritiserade i den offentliga debatten. Ett exempel på detta från USA var Trumans starka stöd för sin utrikesminister Dean Acheson, intensivt åtgången i republikanska kretsar; ett exempel från Sverige från något senare tid var Erlanders uppbackning av den likaledes intensivt angripne inrikesministern Gunnar Hedlund, fälld för skattebrott.

Den lojalitet som de två ledarna bägge visade inför de partier som de tillhörde ledde ofta till att de av sina motståndare stämplades som "simpла partigångare". Truman hade en gång lyfts fram av det demokratiska partiet i sin del av Missouri och Erlander av socialdemokratin i Lund och fyrstadskretsen. Naturligtvis fick denna förbundenhet med det egna partiet en något olika karaktär under deras regeringschefstid beroende på partiernas olikhet. Det demokratiska partiet i USA var en mycket lösare organisation än Sveriges socialdemokratiske parti. Truman själv hade en gång valts till vice presidentkandidat som en kompromisslösning mellan olika falanger och han fick i 1948 års val kämpa mot utbrytare från det egna partiet medan Tage Erlanders ledarställning inom det egna partiet förblev obestridd till dess att han avgick 23 år efter sitt tillträde. Men även om dessa två partier starkt skilde sig åt ifråga om fasthet och sammanhållning uppfattades alltså Truman och Erlander av sin omvärld som starkt partilofjala.

Ett tredje drag som Truman och Erlander hade gemensamt – det är det mest karakteristiska för dem – var att inte låta sig förvandlas av den egna maktpositionen. De förblev tämligen oförändrade som personer efter sin upphöjelse till president respektive statsminister.

En anspråkslöshet bestod. Truman flyttade visserligen enligt amerikansk sedvänja omgående in i en för presidenten och hans familj upplåten nationell helgedom med en stab av tjänare medan Erlander fortsatte att leva kvar i sin förortsvåning, som utgjorde en sammanslagning av två tvårumslägenheter. Oavsett sådana olikheter i bostadsstandard fortsatte de bägge två att uppträda påtagligt jämlikt i sin relation till medarbetare och utomstående. Den förvåning, osäkerhet och ren förskräckelse som de ursprungligen känt inför sina utnämningar slog alltså inte över – som man kanske kunde ha väntat sig – i skyddande uppblåsthet. Tvärtom tycktes de till en början nästan överdriva denna anspråkslöshet. Den bevarades även när de småningom kom att känna sig mer säkra i sina befattningar och den upplevdes väl också av dem själva som en politisk tillgång. Bägge framstod som folkliga och inte som så mycket märkligare än de flesta andra i de demokratier som de av olika tillfälligheter ombetrotts att leda. Truman kom efter sju år i Vita Huset vid ett tillfälle att t.ex. formulera sig så här: "Där finns många människor, jag räknar med en miljon i detta land, som kunde ha gjort jobbet som president bättre än jag, men jag hade jobbet och jag måste också klara av det" (Gosnell 1980:260).

Gamla umgängesvanor förändrades inte heller. Truman, som varit en "jojner" och trivts med buller och skämt, försökte sålunda som president fortsätta med att träffa vänner kring några glas och poker. Någon gång satte han sig vid

ett piano och spelade sina gamla stycken. En gång när han gjorde det skall han till några av de närvarandes förskräckelse till och med ha sagt: "om jag inte hade blivit president hade jag blivit en förbannat bra pianospelare på en bordell". Erlander å sin sida, som en gång varit en uppsluppen och ivrigt diskuterrande student, fortsatte att ofta uppträda som sådan, alldeles särskilt vid besök i sin gamla universitetsstad och i möten med gamla vänner. Dessa försök att förbli sådan som de en gång varit mötte också kritik. Det kunde uppfattas som ovärdigt för en president att som en enkel bypolitiker hålla på med pokerspel liksom det kunde uppfattas som ovärdigt för en statsminister att hålla på att spela som en student.

Den egna familjen fortsatte också att utgöra ett styrkebälte för dem bägge. Harry Truman förblev under sin presidenttid nära beroende av sin Bess liksom Tage Erlander under sin långa statsministertid av sin Aina. Bess Truman, som var starkt förankrad i sin hemstad Independence och i ett från hennes morfar ägt hus som hon levde i sedan barnsben, kände dock större vantrivsel i rollen som presidentfru än Aina i rollen som statsministerfru. Hon hade inte heller, såsom Aina, ett eget yrkesarbete. Bindningen var också stor till barnen, i Harry Trumans fall till en dotter och i Tage Erlanders till två söner. Kritik av en familjemedlem bekom dem illa. Truman är välkänd för våldsamma utbrott när det hände. En gång skrev han ett brev till en musikrecensent, som kritiserat en konsert av dottern Margaret, och hotade t.o.m. slå honom på käften om de träffades. Truman och Erlander fortsatte också i sina nya positioner att ofta åka hem till sina mödrar – till gården Grandview utanför Independence respektive Ransäter i Värmland – och på olika sätt visa dem sin närhet.

Denna gemensamma förmåga hos Harry Truman och Tage Erlander att förbli sig själva trots en plötslig upphøjelse till sitt lands högsta politiska befattning innebar på intet sätt någon bristande respekt hos någon av dem för dessa befattningar. Tvärtom var de bägge, och alldeles särskilt Truman, väl medvetna både om högheten och vikten i de uppdrag som de kastats in i. Truman, med sitt intresse för och kunskaper om amerikansk historia, såg ständigt sitt eget fögderi i ljuset av tidigare presidents ämbetsutövning. Han var nästintill besatt av tanken att detta ämbete inte skulle försvagas under hans tid. Tage Erlander var inte på samma sätt präglad av sitt lands historia. Känslorna av kontinuitet i svenska statsministrars ämbetsutövning är överhuvud mycket svagare utvecklade än motsvarande känslor i USA kring presidentämbetet. Dagens författningpolitiska liv i Sverige jämförs inte heller i samma utsträckning som i USA med gårdagens (Ruin 1994). Erlander var dock, även om han saknade Trumans historiska medvetenhet, upptagen av sitt ämbetes betydelse. Den egna anspråkslösheten uteslöt sålunda på intet sätt föreställningen att den regering, som han ledde, skulle åtnjuta respekt och vara, som han ofta brukade säga, "stark".

Man kan säga att Harry Truman och Tage Erlander förenades i en nästan schizofren syn på samspelet mellan sina personligheter och de ämbeten de innehade. De kände sig inte särskilt märkliga och viktiga som individer; de bevarade sin egenart och lät sig inte berusas av sina respektive ämbeten. Det kan också uttryckas så att de förblev okorrumpade av de maktpositioner de

katapulterats in i. Samtidigt med denna syn på sig själva som personer hade de en hög tanke om sina ämbeten: de var betydelsefulla för USA respektive Sverige även om de personer som råkade inneha dem inte var särskilt märkliga.

5. Mötet mellan de två

De två möttes endast en gång: vid en lunch i Vita Huset den 14 april 1952. Tage Erlander besökte denna vår för första gången USA; nästa gång han återvände, 1954, var Harry Truman inte längre president. Det hade, när de möttes för denna lunch, redan hunnit gå tre och ett halvt år sedan de var och en på sitt håll haft sin oväntade valseger. Tiden hade för bägge präglats av både framgångar och motgångar.

För Truman hade framgångarna koncentrerats till den första tiden efter det segerrika valet. År 1949 framstår som helhet som det lyckligaste under hans presidentur. Den inrikespolitiska situationen var lugn; den egna administrationen tycktes fungera väl; den utrikespolitiska situationen var visserligen fortsättningsvis spänd men USA:s ställning som ledare för den västliga sidan framstod som oomtvistlig och klar. Svårigheterna för Truman återuppstod under år 1950. Dels uppstod det en hätsk inrikespolitisk debatt, underblåst av senator Joe McCarthy från Wisconsin, om påstådd kommunistinfiltration i förvaltningen. Dels och framförallt kastades USA in i ett landkrig i Asien i och med Trumans beslut sommaren 1950 att sätta in amerikanska trupper mot de nordkoreanska som invaderat Syd-Korea. Kriget blev långvarigt. Flera gånger tog det en dramatisk vändning; många amerikanska liv gick till spillo; starka spänningar uppstod i skuggan av detta krig också inom det egna landet.

För Tage Erlanders del hade växlingarna mellan framgång och motgång under de dryga tre år som gått sedan valet hösten 1948 haft mindre dramatisk karaktär. Motgångarna hade framförallt legat på det ekonomisk-politiska området. En kraftig devalvering hade företagits; besvärliga spänningar hade tidvis uppstått mellan socialdemokratien och fackföreningsrörelsen; ett kraftigt inflationstryck hade sedermera uppstått i koreakonfliktens spår. Framgångarna hade framförallt legat i att Erlander själv inte längre sågs som ett tveksamt provisorium utan i stället börjat väcka förtroende i kretsar utanför sitt eget parti. Han hade på ett för landet samlande sätt lett de förhandlingar om ett nordiskt försvarsförbund som gick in i ett avgörande skede månaderna efter valet 1948; han hade hösten 1951 förmått etablera regelrätt regerings-samverkan mellan sitt eget parti och ett borgerligt parti efter att ha misslyckats med detta tre år tidigare.

Harry Truman och Tage Erlander befann sig politiskt sett i olika situation när de möttes för lunch i Vita Huset i april 1952. Värden var redan på utgående. Två veckor tidigare hade han offentligt meddelat att han inte avsåg att kandidera för ytterligare en fyraårsperiod i Vita Huset och därmed också gjort slut på alla spekulationer om sin framtid. Gästen däremot kände sig säkrare än förr i sin befattning i och med att han ett halvår tidigare lyckats väsentligt bredda

sin regerings riksdagsunderlag och därmed också splittra den tidigare oppositionen.

Värd och gäst hade olika förhandskunskaper om varandra. Tage Erlander visste naturligt nog mycket mer om den amerikanska stormaktens ledare än denne visste om ytterligare en av dessa statsministrar från Europas halvstora länder som kom på besök till Washington. Knappt tre månader före detta besök hade Truman mottagit ett förslag från sin utrikesminister Dean Acheson att han skulle inbjuda Tage Erlander till ett informellt möte i Vita Huset. Tidigare hade den amerikanska ambassadören i Stockholm, W.W. Butterworth, uppmärksammat sitt utrikesministerium på den svenska statsministerns tilltänkta besök när han i sin tur fått höra att Erlander planerade en resa till USA:s svenskbygder. Dean Acheson gav Truman, med stöd av de upplysningar han erhållit från Stockholm, denna presentation av den föreslagna gästen:

Mr Erlander is young, open-minded and able. He has steadily grown in stature and power. Prospects are that he will remain in office for many years to come. He has never visited the United States and would undoubtedly be receptive to favorable impressions which would permanently affect his attitude toward this country. It would, therefore, seem desirable from the standpoint of foreign policy to take advantage of his trip to the United States to suggest that he might visit Washington informally. Such a visit would involve you in a minimum of obligations, probably only a brief talk with him at your convenience.⁴

Det hade en tid före Erlanders ankomst till Washington skett ett omslag på amerikanskt officiellt håll både i synen på Sveriges utrikespolitik och på Tage Erlander som politiker. Ett tidigare missnöje med den svenska alliansfria politiken hade ersatts av ett accepterande parat med beredvillighet, om så önskades på svensk sida, att sälja militärmaterial till oss. I början av 1952 hade president Truman uttryckligen fastställt ett nytt policy-dokument, utarbetat i det nationella säkerhetsrådet, med just denna innebörd (SOU 1994:104ff). En tidigare skepsis inför Tage Erlander, utvecklad i rapporter hem till Washington från den amerikanska ambassaden i Stockholm, hade likaledes ersatts av en större uppskattning. I en rapport som insänts ett år efter hans utnämning till statsminister hade han t.ex. karakteriserats framförallt som en "forskare" utan arbetarbakgrund och vidare, som forskare ofta är, sagts vara "benägen att bli doktrinär både i sin syn på och tillämpning av socialism". I senare rapporter däremot sades tidigare tendenser till radikalism och doktrinär hållning hos honom vara övergivna och en för svensk politik traditionell vilja till samarbete och kompromisser vara återupprättad.⁵

Det kan tilläggas att Tage Erlander å sin sida under de första åren av sin statsministertid varit missnöjd med den bild av Sverige som han indirekt fick höra att den amerikanska ambassaden förmedlade hem. Missnöjet riktade sig inte mot vad diplomaterna eventuellt kunde tänkas skriva om honom själv som statsminister men väl vad de rapporterade om svensk alliansfri utrikespolitik. De förstod enligt honom inte denna politiks förutsättningar. Hans dagbok är rik på ilska kommentarer. Man lämnar "dårlig information"; man förvandlar amerikanare som besöker Sverige till "fiende till Sverige"; man begår en

dumhet i att”ha dessa Sverigefiender som rapporterar från Stockholm” osv.⁶ En förbättring utifrån svensk synpunkt skedde i och med att W.W. Butterworth hösten 1950 blev amerikansk ambassadör i Stockholm. Denne förmådde omgående etablera nära kontakt just med Tage Erlander och det var alltså han som också beredde väg för mötet med Truman. Ambassadörens meddelande till statsministern att han var välkommen till Vita Huset utlöste denna suck i dagboken: ”Vad har jag egentligen gett mig in på. Butterworth verkar förtjust.”⁷

Mötet mellan Harry Truman och Tage Erlander i april 1952 blev tämligen kort. De träffades en kvart i en mindre krets i Trumans ämbetsrum och därefter i ett större sällskap vid den lunch som Truman gav för Erlander. Det har senare spekulerats i att de två ledarna, trots vad som ursprungligen var förutsatt, skulle ha uppehållit sig vid känsliga problem i de svensk-amerikanska förbindelserna. Spekulationerna saknar grund. De samtal som fördes var uppenbarligen bara av allmän karaktär. Truman berömde, enligt vad Erlander sedermera berättade för journalister, svensk-amerikaners insats i USA:s liv och bekräftade sitt intresse för historia genom att tala både om vikingar och om Gustav II Adolf som han sade sig ha beundrat redan som ung.⁸ Något eko av denna lunch eller av de samtal som fördes finns inte i Tage Erlanders privata papper. Sveriges ambassadör i Washington vid denna tid, Erik Boheman, som beledsagade Erlander under Amerika-besöket, uppehöll sig inte heller i sin rapportering till UD särskilt vid detta möte i Vita Huset. Han upprepade endast att Erlanders besök på amerikanskt håll uppfattats enbart såsom en informations- och goodwill-resa:

Denna förutsättning iakttogs skrupulöst från amerikanska vederbörandes sida. Inga samtal om för Sverige brännande eller ömtåliga frågor upptogs från något håll. Man hade tydligen överenskommit att i detta hänseende söka visa statsministern att man på intet sätt avsåg att begagna hans besök för att i något avseende söka påverka den svenska politiken eller den svenska inställningen.⁹

Mötet mellan Harry Truman och Tage Erlander, liksom de ännu bättre relationer som därefter uppstått i Stockholm mellan ambassadören Butterworth och den svenske statsministern, fick ett bisarrt postscriptum senare samma sommar. Margaret Truman, presidentens dotter, besökte Sverige i augusti. Hon hade med sig tre livvakter. Svenska massmedia slog larm över vad som uppfattades vara väl bryskt uppträdande från dessa livvakters sida mot fotografer; Butterworth bad svenska UD om ursäkt; amerikanska tidningar rapporterade också med stora rubriker om det inträffade. Miss Truman blev rasande. Hon skrev ett brev till pappa i Vita Huset, sedermera publicerat i den av henne utgivna boken *Letters from Father*, där hon både skällde ut den amerikanske ambassadören och också fick anledning att dröja vid Erlander även om hon inte träffat honom:

The thing mushroomed because without asking anyone the facts Butterworth was so dense, he saw a chance to embarrass the United States and the man running for reelection as Prime Minister. It's funny because the P.M. is not particularly pro-American and the two things don't go together. The pressman at the embassy was also totally inadequate.¹⁰

Denna händelse i Sverige återkom Margaret Truman också uttryckligen till i en bok om fadern publicerad några år senare. Hon upprepade sin irritation över den amerikanska ambassadören, som i stället för att försvara den som vaktade presidentdottern, bett svenska myndigheter om ursäkt. Hon blev därtill irriterad över att Acheson och hans medarbetare hemma i Washington försvarade Butterworths uppträdande. De håller ihop i utrikesdepartementet utbrast hon och tillade: "It made me understand why my father never stopped wishing that someone would shake up the State Department" (M. Truman 1972:539).

Harry Truman kom, efter det att han i januari 1953 lämnade presidentämberet, att besöka Europa några gånger. Dessa Europaresor kom dock aldrig att utsträckas till Sverige. Vid lunchen med Erlander hade han dock lovat, om han skulle komma att resa över till Europa någon mer gång, att också besöka Sverige. En möjlig förklaring, men knappast trolig, till att löftet inte infriades var den irritation som den älskade dottern, medan pappa ännu var president, vädrat inför sitt svenska besök. Hur som helst: Tage Erlander fick aldrig återgälda det värdskap som Harry Truman visat honom i Washington i april 1952.

6. Den bortglömda systemsläktskapen

Den konstitutionella likhet mellan Sverige och USA som Tage Erlander skrivit om som student brukade han inte återkomma till som statsminister. Han kunde visst tala om att Sverige och USA i många avseenden stod varandra nära: de var bägge stabila demokratier, de inrymde fortfarande mängder av människor som över Atlanten kunde räkna nära släktskap med varandra. Men författningsspolitiskt tycktes de inte längre ha mycket gemensamt.

En enda gång berörde han som statsminister i skrift uttryckligen sin studenttids tankar kring USA:s och Sveriges politiska system. Det skedde i en uppsats, skriven i början av år 1951, som ingick i en festskrift till finansminister Sköld på hans sextioårsdag. Erlander hade enligt sin dagbok känt sig oinspirerad när han skrev den. Hans tema var ännu en gång regeringsproblematiken och Sveriges parlamentariska förhållanden på 1920-talet:

Det fanns en demokratisk stat, som föreföll att arbeta relativt tillfredsställande, trots att den inte var fotad på parlamentarismens principer. Den nordamerikanska republiken hade en kongress vald efter demokratiska principer, men dess regering framgick icke ur kongressen utan utsågs av den folkvalde presidenten. Presidenten utgjorde en maktfaktor, som kunde skapa respekt för regeringsmakten, stabilitet i administrationen och i det politiska planeringsarbetet. Här öppnade sig en utväg som förvisso inte var idealisk och som dessutom inte med säkerhet ledde till det åsyftade resultatet. Vi hade nära inpå oss ett exempel på hur en kombination av det amerikanska styrelsesättet och den engelska parlamentarismen ledde till den absoluta orkeslösheten, vi hade exemplet i den tyska Weimarrepubliken. Men så viktigt föreföll oss kravet på regeringsmaktens stärkande, att partiprogrammets krav på republik fick en reell mening. (Erlander 1951:171)

De förutsättningar för en stark regeringsmakt som enligt Erlander inte förelåg under 1920-talet kom att uppstå under de följande decennierna. Sverige

fick regeringar som enligt hans sätt att resonera hade de önskvärda egenskaperna att vara baserade i en riksdagsmajoritet och sammanhållna av ett program. Denna utveckling, som Erlanders eget parti i hög grad bidragit till att skapa, ledde hos honom själv till pånyttfödd tro på fördelarna av ett parlamentariskt system framom ett presidentiellt. Erlander kom under sina första statsministerår att hålla många anföranden där han anlade principiella synpunkter på statsskick och regeringsproblematik. Den svenske politiker och tänkare kring politik som han i dessa sammanhang ofta åkallade och refererade till var Karl Staaff med dennes höga värdesättning av engelsk parlamentarism. Det ironiska är att det var samma politiker som under seklets två första decennier varit måltavla framom andra för Pontus Fahlbeck när denne i sin tur tog avstånd från denna form av parlamentarism och med sin uppskattning av USA:s politiska system påverkade lundastudenten Tage Erlander i hans konstitutionella tänkande.

De år kring 1950 när Tage Erlander som statsminister med särskild intensitet uppehöll sig kring sitt favorittema om vikten av "starka regeringar" fördes det för övrigt också en liknande debatt på andra sidan Atlanten. Det har i och för sig alltid förts principiella debatter i USA om för- och nackdelarna med det egna politiska systemet. I regel brukar fördelarna uppfattas som mer tungt vägande än nackdelarna. Just i slutet av 1940-talet hade dock de för systemet karakteristiska dragen – framförallt uppdelningen i två av varandra oberoende statsorgan som balanserar varandra – väckt särskild kritisk uppmärksamhet. Den bottenade dels i skepsis på sina håll över hur Harry Truman förvaltade presidentämbetet, dels i de ytterligare spänningar som uppstått mellan kongressen och Vita Huset som följd av att republikanerna erövrade majoritet i både senat och representanthus vid valen 1946. Man frågade sig på olika håll om USA:s politiska system hade tillräckliga förutsättningar att skapa den styrka och sammanhållning i utövande av regeringsmakten som krävdes av världens mäktigaste stat.

En väg ut ur detta dilemma presenterades hösten 1950 i en rapport utarbetad inom American Political Science Association. Rapporten, som getts namnet "Toward a More Responsible Two-Party System", förordade i och för sig inte någon fundamental förändring av det amerikanska statsskicket. Den präglades dock indirekt av beundran för klassisk engelsk parlamentarism i så måtto som den uppställde som det ideala ett system med två väl sammanhållna partier med klart utformade program där det ena förutsättes regera och det andra opponera. Sådana väl sammanhållna partier också på amerikansk botten kunde – det var det väsentliga i rapportens resonemang – i sig motverka den uppdelning i två av varandra oberoende och balanserande organ som författningen samtidigt stipulerade. På detta sätt skulle drag av parlamentarism – och därmed också viss reducering av presidentens makt – kunna uppnås inom ramen för ett system som fortfarande fick betecknas som presidentiellt (Report 1950).

Harry Truman själv, centralgestalten i det amerikanska politiska systemet när denna diskussion pågick i början av 1950-talet, torgförde för sin del inga tankar om något väsentligt annorlunda system. Naturligtvis hade han i och för sig ingenting emot – med sin starka värdesättning generellt av partiloyalitet –

att på olika sätt försöka befordra sammanhållning, programtrohet och disciplin inom sitt eget parti liksom att förvänta sig något liknande på republikansk sida. Men han var konservativ i den mening att han starkt kände sig som förvaltare av ett hundra-femtioårigt konstitutionellt arv och detta arv förutsatte i sin tur att en person, presidenten, i sista hand ensam företrädde den exekutiva makten. Något kabinettsstyre av engelsk modell skulle inte eftersträvas. Det är för övrigt karakteristiskt att han, när han i sina egna memoarer skrev om det nationella säkerhetsråd som inrättades under hans tid i slutet av 1940-talet, var angelägen betona att detta säkerhetsråd endast var avsett att ge presidenten råd och inte att på något sätt besluta i dennes ställe. Truman var i dessa memoarer i och för sig beredd att medge att ett kabinettsstyre i vissa avseenden kunde vara mer effektivt än det enmansstyre som rådde i USA. Men han tillade: "Under our system the responsibility rests on one man – the President. To change it, we would have to change the Constitution, and I think we have been doing very well under our Constitution. We will do well to stay with it" (Truman 1956:60).

USA under Harry Truman liksom Sverige under Tage Erlander markerade var och en på sitt håll trohet till statskick som brukar uppfattas som varandras motsatser. En tidigare släktskap, som funnits mellan dessa två länder, hade tunnats ut. Det mindre landet hade mer än det större avlägsnat sig från det ursprungliga mönstret. Dessa olikheter skapade också olika förutsättningar för det ledarskap som Tage Erlander och Harry S. Truman utövade i sina respektive länder. De uppvisade dock samtidigt stora inbördes likheter både i bakgrund, personlighet och syn på politik. Dessa likheter har i sin tur bidragit till att de bägge två, nästan ett halvsekel efter det att de tillträdde sina ämbeten som statsminister respektive president, fortsättningsvis åtnjuter både respekt och tillgivenhet.

Noter

1. Det kan tilläggas, mer som kuriositet, att Erlanders far hade haft direkt kontakt med Pontus Fahlbeck i samband med ansvar för den fahlbeckska graven på Ransätters kyrkogård. Pontus Fahlbeck hade härvidlag, som tack för hjälpen, sänt E.G. Erlander, som var liberal, ett exemplar av sin skrift *Socialismen i teori och praxis*. Erlander tackade för skriften "som med stort intresse lästs af mig och en del af mina grannar", E.G. Erlanders brev till P. Fahlbeck 20/5 1912, *Reinhold Fahlbecks arkiv*.

2. Den analytiskt upplagda litteraturen om Trumans respektive Erlanders liv och verksamhet är till sitt omfång överväldigande olik. Den är tämligen begränsad när det gäller Erlander. Mitt eget arbete (Ruin 1986) har för mig i denna uppsats varit min huvudkälla; vidare har jag också utnyttjat Tage Er-

landers dagbok utöver vad som redan skett i min bok om honom. Litteraturen är däremot synnerligen omfattande när det gäller Truman. Det finns också speciella bibliografier sammanställda över böcker och artiklar skrivna kring honom och hans tid. Den för närvarande mest aktuella översikten av denna litteratur finns dock i McCullough 1992, den på senare år mest uppmärksammade biografien över Truman.

3. *T. Erlanders dagbok 11/7 1952*.

4. Memorandum for the President, January 23, 1952. President's Secretary's File, *Harry S. Truman Library*.

5. Rapport from the American Embassy in Stockholm 2/9 1947, 25/7 1950 och 11/10 1950, *National Archives*.

6. *Tage Erlanders dagbok* 26/11 1948, 21/11 1949 och 19/1 1950.

7. *Idem.* 26/1 1952. Det kan tilläggas att när den amerikanske journalisten Marquis Childs, som på 1930-talet skrev sin uppmärksammade bok om Sverige, besökte Erlander i början av 1950 bekräftade han att amerikanska ambassaden i Stockholm förmedlade negativa informationer om Sverige till Washington. Childs lovade tala om detta med utrikesminister Acheson.

8. Intervjuer med T. Erlander i *DN* och *SvD* 15/4 1952.

9. Erik Boheman – till Östen Undén 25/4 1952, (P66 Ua), *Riksarkivet*.

10. Detta citat är hämtat från Margaret Trumans bok *Letters from Father* från 1981. I hennes biografi över fadern från 1972, *Harry S., Truman*, är brevet också återgett men nu är Erlander karakteriserad som "not particularly pro-Russian". Jfr också *DN* 18/8, 21/8 och 22/8 1952.

Litteratur

- Donovan, R.J. 1977, *Conflict and Crisis. The Presidency of Harry S. Truman 1945-1948*, New York: Norton.
- Erlander, T., 1927, "Regeringsmaktens förfall", *Clarté* 1927:8.
- Erlander, T., 1951, "1920-talsfunderingar kring regeringsproblemet" ur *Reformer och försvär. En bok till Per Edvin Sköld på 60-årsdagen*, Stockholm: Tiden.
- Erlander, T., 1973, *Tage Erlander 1940-1949*, Stockholm: Tiden.
- Fahlbeck, P., 1904, *Sveriges författning och den moderna parlamentarismen*, Lund: Gleerups.
- Fahlbeck, P., 1916, *Engelsk parlamentarism contra svensk*, Lund: Gleerups.

Gosnell, H.F., 1980, *Truman's Crises. A Political Biography of Harry S. Truman*, Westport: Greenwood Press.

Om kriget kommit ... Förberedelsen för mottagande av militärt bistånd 1949-1969. Betänkande av Neutralitetspolitikkommissionen, *SOU 1994:11*.

Mc Cullough, D., 1992, *Truman*, New York: Simon & Schuster.

Report of the Committee on Political Parties. American Political Science Association, 1950, *Toward a More Responsible Two-Party System*, New York: Rinehart & Company.

Ruin, O., 1986, *I välfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946-1969*, Stockholm: Tiden.

Ruin, O., 1994, *Amerikabilder. Anteckningar om USA från 50-tal till 90-tal*. Stockholm: Natur och Kultur.

Truman, H.S., 1955, *Memoirs, Vol. I: Years of Decisions*, New York: Doubleday.

Truman, H.S., 1956, *Memoirs. Vol. II: Years of Trial and Hope*, New York: Doubleday.

Truman, H.S., 1989, *Where the Buck Stops. The Personal and Private Writings of Harry S. Truman*, Truman, M. (editor), New York: Warner Books.

Truman, M., 1981, *Letters from Father: The Truman Family's Personal Correspondence*, New York: Arbor House.

Truman, M., 1972, *Harry S. Truman*, New York: William Morrow.

Vallinder, T., 1987, "The Impact of the American Constitution in Sweden since 1787" ur *Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok 1987*.

Vallinder, T., 1992, Pontus Fahlbeck – en statsvetenskaplig klassiker? ur Falkemark, G., (red.), *Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år*, Stockholm: SNS Förlag.